

**MIRAJUL UNIRII RELIGIOASE (I).
NUNȚIUL PACELLI ȘI UN PROIECT GERMAN DESPRE UNIREA
CU ROMA A ORTODOXIEI ROMÂNEȘTI ÎN ANUL 1918**

Șerban Turcuș*

Abstract: *The present study discusses a theme not at all evaluated in the Romanian historiography: a German project to achieve the religious union of Romanians and Bulgarians of Orthodox religion with Rome. The project, advanced by Chancellor von Hertling, involved the acceptance of the Holy See for the realization of the religious union with the help of the Roman Catholic Archbishop of Bucharest, Raymund Netzhammer and the Bulgarian King Ferdinand I. Seen in a political key, the religious union of the Romanians and Bulgarians was also, for the authorities in Berlin, a mean of opposing the advance of the Bolshevik revolution. The mediator between the authorities of the Second Reich and the Holy See was Eugenio Pacelli, the Apostolic Nuncio in Munich, the future Pope Pius XII.*

Keywords: religious union, Romanian, Bulgarian, German empire, Holy See.

Analiza procesului de unire religioasă este o constantă a istoriografiei românești, cu excepția perioadei dintre 1947–1989, când, din rațiuni ideologice și condiții politice, subiectul a fost ocolit sau obscurat.

Conținând două realități ecleziale, ortodoxie și romano-catolicism, într-o relație de permanentă contrapunere în dinamică ecleziologică și teologică, unirea unor fragmente de ortodoxie cu Scaunul Apostolic este rezultatul unor conjuncturi religioase pe fundal politic sau a unor conjuncturi politice ce uzează religiosul ca suport pentru proiecte mundane. Polemica, în perimetrul acestei teme în istoriografia națională este încă în toi, iar noi nu o vom alimenta cu alte considerații, dincolo de enunțul făcut.

Însă ecleziologiile celor două mari ramuri ale creștinismului primului mileniu s-au distins încă din perioada de gestație instituțională prin două maniere diverse de acțiune în sens evanghelizator. Creștinismul de matrice latină a fost mereu dinamic misionar și activ teritorial în congruență sau contrapunere cu puterile publice, în timp ce creștinismul de matrice elină și dependență constantinopolitană s-a remarcat printr-o anturare a puterii publice și a adoptat un cod comportamental conexat cu ecleziologia imperială care stabilea autoritatea axiomatică a liderului din cea de-a doua Romă și o secunda acolo unde aceasta se stabilizea concret sau simbolic. În cazul ortodoxiei, după 1204, acest model a fost deteriorat, dar în schimb cel roman

---

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; e-mail: serbanturcus@yahoo.it

a fost întărit. S-a ajuns, în epoca modernă, la o contrapunere dinamică a modului de creștere a bisericilor, iar ecleziologia romano-catolică a beneficiat de multiple ocazii în care, respectând mare parte a patrimoniului dogmatic și liturgic, a sudat la corpul ei eclezial fragmente de ortodoxie, în cazul românesc, parte din ortodoxia transilvană.

Trebuie să subliniem, pentru a nu alimenta polemici, un fapt aproape deloc cercetat de pletora de studioși români care se ocupă cu unirea religioasă. Acest concept chemat de noi, în mod standardizat, unire religioasă este de fapt o tensiune congenitală a Bisericii Romane, accentuată în secolul al XI-lea și de atunci niciodată abandonată. Unirile religioase din Europa Orientală din secolele XVI–XVII, nu sunt altceva decât instrumente medievale de recompunere eclezială, perfecționate și, uneori, consubstanțiate politic. Am făcut această precizare deoarece episodul pe care-l prezentăm în această cercetare s-ar înscrie ideal în succesiunea menționată, dacă nu ar fi puternic contaminat politic.

Din perspectivă instituțională, momentul de turnură în abordarea mai atentă, mai incisivă, din partea Sfântului Scaun a relațiilor cu bisericile ortodoxe sau unite de rituri orientale corespunde anilor pe care-i analizăm aici. Benedict al XV-lea, spre deosebire de predecesorul său direct, a demonstrat o sensibilitate mai accentuată față de tradiția Orientului creștin. Pe de o parte, prin breve-le *Cum Catholicae Ecclesiae* din 15 aprilie 1916 a stimulat în rândul credincioșilor catolici o deschidere binevoitoare față de bisericile orientale, oferindu-le indulgențe celor ce se vor ruga pentru unirea eclezială¹. Se credea astfel în conștiința catolicilor o disponibilitate spre raportarea pozitivă la sistemele ecleziale orientale ce nu sunt în comuniune cu Roma. Pe de altă parte, după ce Pius al IX-lea la 6 ianuarie 1862 decisese ca pentru bisericile unite cu Roma să existe, pe lângă Congregația *De Propaganda Fide* o secțiune-congregație numită „pentru problemele ritului oriental”, Benedict al XV-lea, a decis printr-un Motu proprio intitulat *Dei Providentis* din 1 mai 1917, să fondeze, de la 1 decembrie 1917, o nouă congregație numită *Sacra Congregație pentru Biserica Orientală*², condusă de însuși Pontiful roman³. Este interesant și oarecumva premonitoriu pentru întreg secolul XX și ecleziologia catolică aferentă, ce anume subliniază Benedict al XV-lea în acest Motu proprio:

¹ *Preghiera per l'unione dei Cristiani d'Oriente alla Chiesa Romana*. «O Signore, che avete unito le diverse nazioni nella confessione del Vostro Nome, Vi preghiamo per i popoli Cristiani dell'Oriente. Memori del posto eminente che hanno tenuto nella Vostra Chiesa, Vi supplichiamo d'ispirar loro il desiderio di riprenderlo, per formare con noi un solo ovile sotto la guida di un medesimo Pastore. Fate che essi insieme con noi si compenetrino degl'insegnamenti dei loro santi Dottori, che sono anche nostri Padri nella Fede. Preservateci da ogni fallo che potrebbe allontanarli da noi. Che lo spirito di concordia e di carità, che è indizio della Vostra presenza tra i fedeli, affretti il giorno in cui le nostre si uniscano alle loro preghiere, affinché ogni popolo ed ogni lingua riconosca e glorifichi il nostro Signore Gesù Cristo, Vostro Figlio. Così sia» https://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/briefs/documents/hf_ben-xv_briefs_19160415_catholicae_ecclesiae.html

² Nu Bisericile Orientale cum se numește astăzi.

³ «*Deliberatum Nobis est pro unitis, qui dicuntur, orientalibus propriam Sacram Congregationem instituere, cuius Nosmet ipsi geramus, Nostrique deinceps successores, praefecturam.*»

„această inițiativă a noastră va demonstra manifest că în Biserica lui Iisus Hristos, care nu e nici latină, nici greacă, nici slavă, ci catolică, nu există nicio discriminare între fiii acesteia, și că, cu toții, fie ei latini, greci, slavi sau de alte naționalități, au aceeași importanță înaintea Scaunului Apostolic”⁴. În aceeași direcție merge și un alt Motu proprio *Orientis Catholici*, din 15 octombrie 1917, prin care Benedict al XV-lea decide fondarea la Roma a unui Institut pontifical pentru dezvoltarea studiilor orientale (în sens de tradiții religioase creștine) unde era permis accesul atât al catolicilor, cât și al ortodocșilor.

În prezenta cercetare, întemeiată în primul rând pe un document păstrat într-un fond arhivistic aparte *Segreteria di Stato della Santa Sede, Sezione per i Rapporti con gli Stati – Archivio Storico*, desecretizat de oareșce timp⁵, vom evidenția un proiect politico-ecezial care se împletește foarte bine cu un moment particular ce găsea România într-o situație dificilă. Vorbim de începutul verii anului 1918 când mare parte din țara noastră se afla sub ocupație germană. Eugenio Pacelli⁶, în acel moment nunțiu apostolic în Bavaria⁷, îi trimite o misivă diplomatică cardinalului Pietro Gasparri⁸, secretar de stat al Sfântului Scaun. Relația dintre Pacelli și Gasparri era de lungă durată, viitorul episcop al Romei începându-și cariera în Curia romană și activând sub oblăduirea lui Gasparri.

⁴ «in Ecclesia Iesu Christi, ut quæ non latina sit, non græca, non slavonica, sed catholica nullum inter eius filios intercedere discrimen, eosque, sive latinos, sive Græcos, sive aliarum nationum, omne apud hanc Apostolicam Sedem eundem locum obtinere» https://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it/motu_proprio/documents/hf_ben-xv_motu-proprio_19170501_dei-providentis.html

⁵ Emma Fattorini, *La Segreteria di Stato e la Germania: il fondo degli Archivi per gli affari straordinari. Uno strabismo documentario: ricognizione di un campione significativo*, „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée”, numărul monografic *Les secrétaires d'Etat du Saint-Siège (1814–1979). Sources et méthodes*, Roma, Ecole française de Rome, tom CX, nr. 2, 1998, p. 545–551.

⁶ Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli (2 martie 1876–9 octombrie 1958) a fost Suveran pontif al Bisericii Catolice între anii 1939–1958. Unul dintre cei mai străluciți diplomați ai Sfântului Scaun, devenit în 1904 secretar al lui Pietro Gasparri (la acel moment secretar al Congregației pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare) s-a impus prin negocierea și semnarea concordatului dintre Sfântul Scaun și Serbia la 24 iunie 1914. La 13 martie 1917 a fost consacrat episcop de papa Benedict al XV-lea, numit arhiepiscop de Sardi in partibus și desemnat nunțiu apostolic în regatul Bavariei. În 1925 este numit nunțiu apostolic și în Prusia. La 16 decembrie 1929 a fost creat cardinal de Pius al XI-lea, iar la 7 februarie 1930 este numit secretar de stat al Sfântului Scaun. În ziua de 2 martie 1939 a fost ales ca al 260-lea succesor al lui Petru.

⁷ „Pacelli viene nominato nunzio a Monaco nel maggio del 1917 e a partire dalla primavera la sua corrispondenza con Gasparri è fittissima. Il nunzio riferisce giornalmente, a volte anche due volte al giorno ogni indiscrezione, ogni osservazione il più delle volte tramite il suo più solerte informatore, Erzberger. Un commento minuzioso sugli spostamenti anche minimi degli ambienti governativi e militari, nonché, ovviamente commenti sulla situazione interna ed internazionale”. Emma Fattorini, *op. cit.*, p. 546.

⁸ Pietro Gasparri (5 mai 1852–18 noiembrie 1934) sacerdot, profesor și diplomat catolic a fost numit cardinal în data de 16 decembrie 1907 de papa Pius al X-lea. A devenit secretar de stat al Sfântului Scaun în toamna anului 1914, rămânând în această demnitate până la substituirea de către Eugenio Pacelli. De numele lui Gasparri se leagă semnarea Acordurilor de la Lateran din 11 februarie 1929, prin intermediul cărora s-au normalizat relațiile între Sfântul Scaun și regatul Italiei.

România se afla într-un moment nu doar delicat politic, ci extrem de dificil din punct de vedere militar. Nu cu mult înainte de trimiterea depeșei diplomatice menționate fusese semnat tratatul de la București. Tratatul de pace a fost preliminar de o formă scrisă la 20 februarie/5 martie 1918 la Buftea de către reprezentantul României, Constantin Argetoianu și împuterniciții Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei și Turciei. Ulterior, detaliile păcii semnate la Buftea au fost transformate în Tratatul de pace final semnat la 24 aprilie/7 mai 1918, la palatul Cotroceni din București, semnatarii din partea României fiind Alexandru Marghiloman, prim-ministru, Constantin C. Arion, ministru de externe, Mihail N. Burghel, ministru plenipotențiar, Ion N. Papiniu, ministru plenipotențiar.

Prin tratatul de pace, care ne situa în tabăra perdantă, au fost acceptate anumite dispoziții negative pentru țara noastră cum ar fi: România trebuia să retrocedeze Cadrilaterul și să cedeze o parte a Dobrogei de Nord (la sud de linia Rasova-Agigea) Bulgariei, care reanexase deja Cadrilaterul în decembrie 1916; restul Dobrogei, deși rămânea în administrarea nominală a României, urma să fie controlat și ocupat de Germania și Bulgaria până la un tratat ulterior cu caracter definitiv; România urma să cedeze Austro-Ungariei controlul asupra trecătorilor Munților Carpați; totodată România concesiona pe 90 de ani Germaniei toate exploatarea petroliere, prin două societăți petroliere; șantierele navale intrau în stăpânirea statului german; era acceptat dreptul Germaniei și al Austro-Ungariei de control al navigației pe Dunăre. Puterile Centrale, în schimb, acceptau să nu se opună unirii Basarabiei cu România, astfel că, potrivit opiniilor semnatarilor tratatului, deși învins, regatul ar fi ieșit, oricum, mărit din război. Tratatul a fost ratificat de Parlamentul României (la 15/28 iunie 1918 de Camera Deputaților, iar la 21 iunie/4 iulie 1918 de către Senat) dar nu a fost sancționat de regele Ferdinand. Cele prevăzute în tratat au intrat în vigoare, dar au avut viață scurtă deoarece atunci când Puterile Centrale au început să dea, în octombrie 1918, semne de epuizare, au fost anulate de guvernul Marghiloman.

În condițiile date, prezența germană în capitala țării, dar și în zonele ocupate de trupele Puterilor Centrale, era o constantă de multă vreme și adusesse și purta după sine o serie întreagă de privațiuni, obligații apăsătoare și uneori insuportabile sau greu tolerabile pentru populație. Cele mai comune erau relative la rechiziții, confiscări, îngrădiri ale libertăților civile, dar existau și o sumă de acțiuni propagandistice, mai mult sau mai puțin insidioase, prin care se spera că se vor crea breșe în solidaritatea românească și că, ocupantul, va putea să pară nu tocmai un dușman sau un oaspete nedorit, ci un partener pentru un viitor cât de cât comun.

Din această zonă publică a propagandei se ițește și punctul de vedere expus de Eugenio Pacelli în depeșa diplomatică trimisă din München în ziua de 9 iunie 1918, adresată cardinalului Gasparri. Pacelli era reprezentat pontifical în Bavaria, regat care menținuse doar formal o autonomie în cadrul Imperiului german, însă ceea ce evidenția acest teritoriu era credința prevalent catolică a populației ce o contradistinge până astăzi în contextul confesional german. Desigur, în cadrul eclezial german, conducerea Reich-ului nu se asocia deloc catolicismului, dar folosea

oarecumva orice element ce putea potența germanitatea ca influență, fie că venea pe filieră luterană sau pe filieră catolică. La curent cu evoluția ecleziologiei romane în raport cu orientării uniți și mai ales neuniți, puternic marcat, ca întregul cler catolic, de evenimentele din Rusia, viitorul Pius al XII-lea nu putea să rămână impasibil la un proiect pe care politica germană îl dorea evaluat.

Eugenio Pacelli tinde să își asume practic punctul de vedere al demnitarului german de la care a primit informarea, cea mai mare parte din misivă fiind o traducere a textului primit în 7 iunie 1918 de la Georg Frierdich von Hertling, cancelar al Reich-ului între 1 noiembrie 1917 și 30 septembrie 1918. Demnitarul german era un reprezentant al curentului catolic din politica germană, așadar este de înțeles creditul pe care i-l acordă Eugenio Pacelli. Curentul catolic în cel de-al II-lea Reich era o prezență constantă moderatoare, chiar dacă în timpul lui Bismarck fusese obstacolat și vexat. În contextul conflagrației mondiale însă era nevoie de o mobilizare a tuturor forțelor politice germane în sprijinirea căii politice alese, astfel că, oamenii politici catolici aveau un rol bine ponderat în ecuația parlamentară și politică general germană.

Potrivit cancelarului german, un înalt funcționar al imperiului făcuse o vizită în România. Fiind un creștin practicant, dintr-o familie cu vechi convingeri și idealuri catolice, acesta nu era doar un simplu reprezentant guvernamental ce îndeplinea o misiune de stat cu nuanțe propagandistice, ci avea, după cum se deduce din întregul context al scrisorii nunțiului, și o misiune de natură exploratorie în plan confesional. Deși cancelarul nu-i rostește numele, prin asocierile făcute din scrisoare „*un înalt funcționar de stat care descinde dintr-o familie catolică renană și a păstrat un viu sentiment catolic*” și din jurnalul arhiepiscopului romano-catolic de București, Raymund Netzhammer⁹, știm că este vorba de

---

⁹ Raymund Netzhammer s-a născut la 19 ianuarie 1862, în localitatea Erzingen din Marele Ducat de Baden, în familia unui fermier. A ales calea monahală intrând la abația benedictină de la Einsiedeln, unde la 12 octombrie 1876 a devenit novice. Pasionat de viața monahală, dar și de științele exacte a fost consacrat preot la 5 septembrie 1886 la Einsiedeln. A activat tot acolo ca profesor de matematică, chimie și fizică, iar la vârsta de 27 ani, a publicat lucrarea „Manual de trigonometrie pentru uzul liceelor”, o carte care a i-a asigurat un renume în lumea științelor exacte. Între anii 1900–1903 a activat ca profesor și director la Seminarul romano-catolic „Sf. Duh” din București, după care a fost transferat la Roma, ca rector la Colegiul grec. Papa Pius al X-lea l-a numit arhiepiscop de București, la 16 septembrie 1905. A păstorit Arhidieceza de București între anii 1905–1924. A fost nevoit să-și părăsească scaunul arhiepiscopal ca urmare a poziției lui Pius al XI-lea care, urmărind detensionarea relațiilor cu autoritățile române i-a impus demisia la 3 iulie 1924. Pasionat de arheologie, artă și numismatică antică, iubitor al Dobrogei, a lăsat un mare număr de lucrări referitoare la istoria veche a României, printre care menționăm „Das altchristliche Tomi” (Salzburg, 1903); „Aus Rumänien” (Einsiedeln, 1909); „Greutăți antice din Dobrogea” (1912); „Alte greutăți vechi din Dobrogea” (1913); „Mărunțișuri arheologice. O nouă metodă de greutate din Kallatis. O greutate cu amfora” (1914); „Lucruri arheologice. Cinci greutăți din Constanța” (1914); „Die christlichen Altertümer der Dobrudscha” (1918); „Epiktet und Astion, diokletianische Märtyrer am Donau-Delta” (Zug, 1936); „Die christlichen Märtyrer am Ister” (București, 1939). A murit la 18 septembrie 1945. Pentru o apreciere echilibrată asupra lui Netzhammer în perspectivă istoriografică, a se vedea recentul volum *Raymund Netzhammer în România, pe urmele spiritului locului*, coordonatori Violeta Barbu și Nikolaus Netzhammer, București, Edit. Academiei Române, 2014.

consilierul guvernamental superior Karl Leopold Kaufmann¹⁰. Arhiepiscopul de București nu este zgârcit cu detaliile și precizează în jurnal următoarele: „*Joi 23 mai 1918. Consilierul guvernamental superior dr. Kaufmann, președintele Oficiului de Asigurări al Imperiului German, este un om interesant. Tatăl său a fost primarul principal al orașului Bonn*¹¹, demis apoi din funcție în „*Kulturkampf*” (lupta dusă de Bismarck împotriva catolicilor și a bisericii catolice), unul dintre frații săi este canonic al catedralei din Aachen, iar una din surorile sale este căsătorită cu renumitul istoric Pastor. Am avut o discuție despre chestiunile curente ale actualității momentului despre dinastie și unire. Domnul Kaufmann fusese în vizită la mănăstirea ortodoxă de călugări Cernica, din apropiere de București și impresia lui a fost deplorabilă; pornind de la serviciul divin oficiat acolo și de la aspectul murdar al mai multor călugări, a ajuns la anumite concluzii cu privire la starea bisericii naționale”¹².

Fapt este că Netzhammer, familiarizat cu lumea ortodoxă, pe care o cunoștea și o frecventa în interiorul dimensiunii bunului-simț eclezial, a sesizat în anturajul catolic german și nu numai, de la București o disponibilitate nemaîntâlnită anterior pentru cunoașterea ortodoxiei, în acest caz a ortodoxiei românești. Precizează, diocezanul de origine germană, că în primăvara lui 1918: „*Cedând insistențelor mai multor profesori de teologie, vorbesc în salonul nostru de primire în fața a 65 de teologi și preoți militari despre modul de organizare al bisericii naționale române, despre bisericile parohiilor din București, despre studiile pe care le urmează preoții ortodocși, despre cărți bisericești și despre liturghie. Occidentalii noștri manifestă mereu un interes extraordinar de mare față de biserică orientală, găsesc însă foarte puține surse scrise prin care să poată să-ți satisfacă curiozitatea. După prelegerea de o oră ne-am îndreptat spre biserică Schitu Măgureanu din apropiere, unde parohul Șerban fusese înștiințat de vizita noastră. Ne-a deschis, pentru scopul nostru, cu cea mai mare bunăvoință biserică, iar pe parcursul altei ore s-a putut face aici trimitere la specificul și particularitățile bisericii răsăritene în comparație cu a noastră, s-au putut explica spațiul altarului și altarul propriu-zis, prezentând obiectele de cult și veșmintele liturgice*”¹³.

Revenind la Kaufmann, constatăm că el nu s-a limitat doar la discuții pe tema dată cu arhiepiscopul romano-catolic de București, ci a mers mai departe și a vizitat locații ortodoxe, ceea ce i-a permis să-și facă o idee cu privire la ortodoxia românească. Punctul acestuia de vedere, așa cum rezultă din jurnalul lui Netzhammer nu este pozitiv. Ne vedem însă nevoiți să precizăm că imaginea monahilor ortodocși murdari este un stereotip pe care diplomația ecleziastică din ambianță catolică l-a

¹⁰ Karl Leopold Kaufmann (15 noiembrie 1863 – 28 noiembrie 1944).

¹¹ Leopold Kaufmann (13 martie 1821 – 27 februarie 1898) politician catolic german și om de cultură.

¹² Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, volumul I, ediție realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, Edit. Academiei Române, 2005, p. 789.

¹³ *Ibidem*, p. 773-774.

folosit constant în ultimul mileniu, fie cu referire la ortodocșii din spațiul românesc¹⁴, fie la ortodocșii din spațiul sud-italian. Din depeșa lui Pacelli rezultă, pe de altă parte, că înaltul funcționar german plecase de la București la Sofia unde conferise cu regele bulgar Ferdinand I¹⁵ pe aceeași temă. Să nu uităm că în acel moment istoric dacă pentru germani binomul româno-bulgar putea să fie funcțional în cheie eclezială, în mod real, în cheie politico-militară, era în cel mai adânc conflict.

Din textul scrisorii rezultă că acțiunea lui Kaufmann nu era o inițiativă singulară, ci făcea parte dintr-o serie de demersuri gândite pe această temă. Confirmarea vine din nou de la Netzhammer care în jurnal notează că, după vizita lui Kaufmann, a urmat o alta, de această dată a unui lider politic parlamentar: „Marți 28 mai 1918. Ieri am ascultat la Ateneu, în prezența unui auditoriu numeros, conferința șefului de partid și deputat în Reichstag dr. Naumann¹⁶ cu privire la cauzele războiului văzut din punctul de vedere al istoriei universale. Acest fost pastor protestant cu trăsături marcante face impresia unui om de o seriozitate profundă și de mare onestitate. În timpul vizitei pe care mi-o face astăzi îmi pune o mulțime de întrebări în legătură cu situația de aici. Dă dovadă de mult interes pentru latura politică ce ar rezulta din unirea românilor și a altor țări

---

¹⁴ Așa în celebra scrisoare a lui Inocențiu al III-lea adresată episcopului latin de Oradea la 16 aprilie 1204: „*Innocentius episcopus venerabili fratri... Waradiensi episcopo et filio... abbati de Petis Vesprimensis dioecesis, salutem. Significavit nobis carissimus in Christo filius noster... rex Ungarorum illustris, quod quedam ecclesie monachorum Grecorum in regno Ungarie constitute per incuriam diocesanorum episcoporum, et per ipsos Grecos, qui valde sunt, sicut asserit, dissoluti, penitus destruuntur, a nobis supplicans humiliter et devote ut auctoritate nostra unus fieret episcopatus ex ipsis, qui nobis nullo mediante subesset, vel abbates aut prepositi Latini constituerentur in illis, per quorum studium et diligentiam earundem ecclesiarum status posset in melius reformari*”. *Documente privind Istoria României. Seria C, Transilvania*, vol. I. 1075–1250, București, Edit. Academiei RPR, 1950, p. 367.

¹⁵ Ferdinand I (26 februarie 1861 – 10 septembrie 1948), născut Ferdinand Maximilian Karl Leopold Maria de Saxa-Coburg și Gotha-Koháry, a fost liderul Bulgariei din 1887 până în 1918, inițial ca *knyaz* (prinț regent, 1887–1908) mai târziu ca țar (1908–1918). La 5 octombrie 1908 (sărbătorit la 22 septembrie), Ferdinand a proclamat independența *de jure* a Bulgariei față de Imperiul Otoman ridicând statutul Bulgariei la nivel de regat și autoproclamându-se țar. A implicat Bulgaria în Războaiele Balcanice și în Primul Război Mondial de partea Puterilor Centrale. Trupele bulgare au fost utilizate în campania de cucerire a României în 1916. După ce armata bulgară a fost zdrobită în Grecia, a abdicat în favoarea fiului său Boris care devine, la 3 octombrie 1918, noul rege al Bulgariei. A murit în 1948 la Coburg.

¹⁶ Friedrich Naumann (25 martie 1860 – 24 august 1919) a fost un politician, publicist și teoretician al liberalismului în Germania. În 1893 a transformat publicația *Die Hilfe* (Asistența) într-un forum de dezbateri a ideilor promovate de el. În 1896 a înființat Uniunea Social Națională, organizație ce făcea apel la forța națională printr-un program democratic de reforme sociale. Eșuând în organizarea unui partid politic bazat pe asociația sa, Friedrich Naumann s-a înscris în *Freisinnige Vereinigung* (Uniunea Liberală) și a fost ales parlamentar în 1907. În 1910 formațiunea a fuzionat cu Partidul Progresist Popular, iar nouă ani mai târziu, a fost unul dintre fondatorii Partidului Democrat a cărui președinție a păstrat-o până la moartea sa. Friedrich Naumann a fost și autorul unui cunoscut tratat de geopolitică intitulat *Mitteleuropa* (1915), în care descrie proiectul unei federații central-europene având ca actori principali Germania și Austro-Ungaria.

balcanice cu Roma papală. Se îndoiește de faptul că granița religiei ortodoxe ar putea fi deplasată mai departe spre est. În opinia mea, problema unirii și năzuințele legate de aceasta nu vor beneficia nicicând de înțelegere într-un Berlin protestant; acolo va persista mereu temerea că biserica catolică și Austria ar putea trage foloase de pe urma unirii¹⁷. Trebuie să amintim tot aici, că în februarie 1918 a vizitat partea din România ocupată de trupele germane, tânărul arhiepiscop de München, Michael von Faulhaber¹⁸, care avea și atribuții de episcop militar pentru Bavaria.

Este o succesiune de vizite și luări de puls politic și eclezial, care demonstrează un interes al autorităților germane pentru soarta ortodoxiei românești, mai mult decât circumstanțial, dar într-o manieră, fără echivoc, evaluată în cheie politică.

Din scrisoarea remisă de Pacelli lui Gasparri se degajează insistența pe ideea că Sfântul Scaun este rugat de autoritățile germane de la cel mai înalt nivel să privească cu mai multă atenție aceste evoluții și proiecte. Ținând cont de înțelegerea realității că autoritatea pontificală nu poate abandona neutralitatea dintre părțile beligerante și nu se poate situa în mod vădit de o parte sau de alta, totuși partea germană opinează că, în noile circumstanțe politice, Roma ar trebui să facă anumite corecții ale modului în care vede realitatea eclezială orientală.

În partea care urmează, în mesajul cancelarului german adresat lui Pacelli, este condensată o întreagă filozofie politică de abordare a creștinismului oriental, mai cu seamă cel ortodox de inspirație greco-slavă: „Cu toate acestea, după căderea țarismului în Rusia, preocupările în acest sens (de păstrare a neutralității Sfântului Scaun, n.a., S.T.) trebuie considerate drastic atenuate, dacă nu chiar caduce. Detașarea (în sens de unire n.a., S.T.) a bisericii greco-ortodoxe nu mai înseamnă a te pune în contrast cu Rusia, întrucât vechiul regim a dispărut și nici cu Antanta, întrucât nici Italia, nici Franța nu au de-a face cu Biserica greco-ortodoxă.” Regăsim aici nu doar elemente de filozofie politică care țin într-un oarecare mod de Kulturkampf, ci, mai cu seamă, ecouri ale teologiei politice imperiale de la începutul celui de-al doilea mileniu creștin, reprezentate semnificativ de activitatea împăratului Otto al III-lea. Cancelarul german, deși trăitor în secolul XX, vizualizează în modul cel mai pragmatic-schematic raportul dintre autoritatea publică și biserică în spațiul ortodox, considerând că, decapitată puterea politică legitimată divin, se va putea opera unirea ortodoxiei cu Roma. Recunoscând însă limitele unei astfel de acțiuni din partea Imperiului german, Georg Frierdich von Hertling sugerează Sfântului Scaun ca, în acord cu „mentalitatea popoarelor balcanice „să fie trimis un înalt reprezentant pontifical

¹⁷ Raymund Netzhammer, *op.cit.*, p.790.

¹⁸ Arhiepiscop de München între 1917-1952, a fost creat cardinal de Benedict al XV-lea în 1921. Ecourile personalității sale sunt perceptibile și astăzi, papa Benedict al XVI-lea afirmând că și-a dorit să ajungă preot inspirat de acest prelat, numele de pontif ales în 2005 fiind un omagiu adus papei ce l-a numit pe Faulhaber. De asemenea, precum Netzhammer în jurnalul său *Ibidem*, p. 757, papa Ratzinger subliniază impresia maiestruoasă ce o lăsa Faulhaber îmbrăcat în mantia purpurie. Joseph Ratzinger, *Il sale della terra*, Milano, Edizioni San Paolo, 1997, p. 59

care, în acord cu arhiepiscopul romano-catolic de București, să poată purcede la operațiunea de „unire religioasă”.

Demnitarul german, ca urmare a rapoartelor și acțiunilor întreprinse de diverși mediatori pe această temă, după cum rezultă din partea I-a a scrisorii, opinează că procesul de unificare religioasă ar trebui să înceapă din România, ocupată de Puterile Centrale, și apoi să se extindă și în Bulgaria. Este și opțiunea regelui Ferdinand I al Bulgariei care și-ar fi dat, după cum mărturisește von Hertling, acordul pentru o asemenea operațiune de anvergură. Cu privire la regele Ferdinand al României, astăzi știm că partea germană proiecta depunerea lui de pe tronul României și înlocuirea acestuia cu un principe obedient Reich-ului.

Partea care urmează în scrisoare aflată în atenția noastră este deosebit de agresivă în ceea ce privește calificarea ortodoxiei în general și a ortodoxiei românești în particular, mărturisind o atitudine de suficiență culturală din partea cancelarului german, care ascunde de fapt trepidația pentru planuri politice de scurtă durată în favoarea Reich-ului. Von Hertling asertează că: „Unirea cu Biserica Romano-Catolică ar fi, fără dubiu, eficace pentru consolidarea religioasă a acelei populații. Biserica greco-ortodoxă nu a avut niciodată o activitate formativă în viața poporului, popa nefiind nicidecum un păstor de suflete. Abandonul religios explică în mare parte și nemaipomenita propagandă revoluționară. Înnoirea religioasă e românilor și bulgarilor, care ar fi, se speră, o consecință a unirii religioase, ar fi un mijloc de apărare față de pericolul revoluționar”. Dincolo de clișeele occidentale cu care suntem obișnuiți în abordarea ortodoxiei, mai ales din partea unui politician german ce se sprijinea pe informații mediate, cancelarul atacă însăși esența raportului dintre sacerdot și credincios minimizând, ba chiar anihilând, activitatea pastorală a preotului ortodox, sugerând că unirea religioasă este modul de a îndrepta și ridica calitatea actului pastoral. Sugestia lui Kaufmann în textul cancelarului e mai mult decât transparentă și ea denotă superficialitate și meschinărie confesională. Considerația vine de la un politician, catolic, dar ea este filtrată printr-o serie de vulgarizări specifice lumii occidentale care, necunoscând decât epidermic ortodoxia și nefiind la curent cu pastorația specifică acestui rit și cu particularitățile locale, face aprecieri ofensatoare și generalizatoare cu scopul de a obține adeziune pentru proiectul său. Mai mult decât atât, aprecierile lui von Hertling sunt foarte transparente politic, scopul unirii religioase fiind, pe lângă extinderea influenței catolice în cheie germană (sau austriacă după cum opinează Netzhammer), practic stoparea contaminării cu morbul revoluției bolșevice. Idei, din nou, destul de simpliste, bazate pe observații de suprafață, fără estimări reale ale situației de pe teren. Era un moment în care graba politică specifică războiului solicita acțiuni rapide și percutante.

Unirea religioasă era o propunere în cheie politică și din această perspectivă era compus și mesajul către Sfântul Scaun. Cu siguranță era o pledoarie *pro domo* pe care Eugenio Pacelli, filogerman la acel moment istoric, o remitea nefiltrată

secretarului de stat al Sfântului Scaun. Pentru Gasparri și Benedict al XV-lea nu era, probabil, prima dată când primeau informații pe această chestiune, fiind persuadați, după cum se citește în misivă și cu alte ocazii.

Dacă în logica relațiilor interconfesionale, proiectul german avea o oarecare congruență cu mult clamata uniune cu Orientul, deziderată de Benedict al XV-lea, în logica relațiilor internaționale era greu de crezut însă că doi oameni ai Bisericii, Pontiful roman și cardinalul secretar de stat¹⁹, ambii italieni, ar putea să urmeze un *iter* indicat de cancelarul german. Italia era în tabăra opusă Germaniei, iar din înfrângerea coaliției Puterilor Centrale ar fi ieșit în avantaj. Răspunsul cardinalului Gasparri, ce datează din 29 iunie 1918, este edificator pentru modul în care Scaunul Apostolic vedea problema. Deși se face referire la mesajul cancelarului german, din acesta nu a fost reținut decât aspectul diplomatic ce interesa Secretariatul de Stat: stabilirea relațiilor diplomatice cu România și Bulgaria. Pietro Gasparri, după consultarea ce a avut-o cu Suveranul Pontif, eludează în răspuns orice referință la pledoaria interesată a liderului de la Berlin pentru unirea religioasă, ba mai mult, dându-i o palmă diplomatică lui von Hertling, îl menționează pe regele român Ferdinand ca interlocutor privilegiat al Sfântului Scaun. Pietro Gasparri îl informează pe Pacelli că a discutat pe această temă cu prințul Vladimir Ghika care a rămas foarte mulțumit de intenția lui Benedict al XV-lea și a primului său colaborator. Demnitarul pontifical îl informează pe Pacelli că o scrisoare a lui Vladimir Ghika către regele Ferdinand se găsește în „valiza diplomatică” și e necesar ca aceasta să ajungă la destinatar, fără a fi expusă cenzurii germane.

Concluzia este limpede: Sfântul Scaun are propriile-i obiective de politică externă, iar în plan eclezial nu confundă intențiile mundane ale unei puteri, hegemonice la acel moment istoric, cu pastorația și misiunea sa religioasă. Ceea ce rezultă însă, în mod semnificativ, din răspunsul lui Gasparri este respectul tăcut pe care vârfurile Bisericii Catolice l-au demonstrat pentru ortodoxia românească nedorind să evalueze sau să dea curs propunerilor germane.

Proiectul unirii religioase a ortodocșilor cu Roma a supraviețuit anului 1918, în contextul anilor imediat următori fiind relativ des invocat de partea vaticană, cu referire însă la medierea interfaței greco-catolice și nu a celei romano-catolice²⁰ după cum preconizase cancelarul Reichului.

Mirajul unirii religioase se va menține în perioada interbelică, fiind vorba de alte inițiative asupra cărora vom reveni ulterior.

¹⁹ „La sua politica, se è lecito un'impressione di profano, è l'ultima politica europea di tipo tra veneziano e inglese, ispirata cioè dai fatti più che dalle idee, dal diritto più che dalla cosiddetta cultura”. Giuseppe De Luca, *Pietro Gasparri nel centenario della nascita*, *L'Osservatore romano*, Città del Vaticano, 19 novembre 1952.

²⁰ A se vedea disputa Raymund Netzhammer – Francesco Marmaggi privind meandrele unirii religioase în România între anii 1920–1923. Constantin Simon, *Francesco Marmaggi (1876–1949), nunțiu apostolic în Europa de Est după Primul Război Mondial*, în vol. *Raymund Netzhammer în România...*, p. 202–215.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ²¹

Nr. 7022

9 Giugno 1918, München

Eminenza Reverendissima,

Ref. Lettera del Signor Cancelliere dell' Impero sulla situazione religiosa in Rumania ed in Bulgaria

Sua Eccellenza il Signor Cancelliere dell'Impero mi ha diretto in data del 7 corrente una lettera privata sulla situazione religiosa in Rumania ed in Bulgaria, che credo mio dovere comunicare qui appresso, tradotta in italiano, all'Eminenza Vostra Reverendissima:

„Un alto funzionario di qui, il quale discende da una famiglia renana cattolica e ne ha conservato vivo il sentimento cattolico, è ritornato testé da un viaggio in Rumania ed in Bulgaria. Oltre al suo principale compito, di tenere qualche conferenza politico-sociale di propaganda in favore della Germania, egli si è interessato altresì della questione religiosa dell'Unione della Chiesa rumena e bulgara con Roma ed ha trattato largamente della cosa in Bucarest con quell'Arcivescovo cattolico Monsignor Netzhammer, (originario tedesco della Diocesi di Friburgo) ed in Sofia col Re Ferdinando. Da ambedue le parti fu a lui molto caldamente espresso il desiderio, che la Santa Sede voglia accogliere, con maggior interesse di quel che sembra sia avvenuto finora, le iniziative al riguardo.

Certamente l'affare, oltre il lato religioso-ecclesiastico, ne ha anche uno politico, e si comprende perfettamente che la Santa Sede cerchi di evitare tutto ciò che potrebbe esserle rimproverato come lesivo della neutralità a favore di uno dei gruppi delle Potenze belligeranti. Tuttavia, dopo la caduta dello Czarismo in Russia, le preoccupazioni in tal senso debbono considerarsi come estremamente attenuate, se non del tutto scomparse. Il distacco dalla Chiesa greco-ortodossa non significa più mettersi in opposizione colla Russia, giacchè l'antico regime è scomparso, e meno ancora coll'Intesa, poichè nè l'Inghilterra, nè l'Italia, nè la Francia hanno a che fare con la Chiesa greco-ortodossa. Secondo la mentalità dei popoli balcanici non è però sufficiente che per la preparazione di un così grave ed importante avvenimento vadano là persone private, sacerdoti o laici; sibbene, affine di farne risaltare chiaramente l'alto significato, si desidera vivamente che senza indugio vi sia inviato un Rappresentante pontificio, il quale, anche esteriormente, possa presentarsi in modo corrispondente alla sua dignità ed all'altezza della sua missione. Sarebbe poi molto conveniente che si cominciasse colla Rumania e che il movimento ivi iniziato si ripercuotesse, per così dire, di là in Bulgaria: ciò corrisponderebbe massimamente alle intenzioni del Re. In ogni modo si raccomanderebbe di entrare innanzi tutto in relazione col nominato Arcivescovo di Bukarest. L'unione con la Chiesa cattolica romana si dimostrerebbe senza dubbio efficace per il consolidamento religioso di quella popolazione. La Chiesa greco-ortodossa non ha mai avuto una parte direttiva nella vita del popolo, il Pope non è stato giammai un pastore di anime. L'abbandono religioso spiega in gran parte anche l'inaudita propaganda delle aspirazioni

---

²¹ Există un proiect funcțional până în 2019, prin care Archivio Segreto Vaticano împreună cu specialiști germani intenționează să aducă la lumină rapoartele și depeșele diplomatice ale nunțiului Pacelli. A se vedea în acest sens link-ul <http://www.archiviosegretovaticano.va/content/archiviosegretovaticano/it/attivita/ricerca-e-conservazione/progetti/edizioni-di-fonti/patrocinio-dell-edizione-critica-online-dei-rapporti-del-nunzio-.html>

rivoluzionarie. Il rinnovamento religioso dei Rumeni e dei Bulgari, che si può sperare come conseguenza dell'Unione, sarebbe per contrario un mezzo di difesa contro tale pericolo.

Ma forse tutte queste cose sono da lungo tempo note alla Santa Sede, e si trovano già in esame ed in preparazione presso le competenti Autorità. In questo caso prego di considerare come non fatte le esposte riflessioni e di perdonare il mio zelo eccessivo. Non ho bisogno infine di assicurare anticipatamente che da parte mia volentieri appoggerò, secondo il bisogno e la possibilità, i passi che venissero eventualmente intrapresi nel senso indicato”.

Dopo di ciò, chinato umilmente al bacio della Sacra Porpora, con sensi di profondissima venerazione ho l'onore di confermarmi

Di Vostra Eminenza Reverendissima

Umilissimo, Devotissimo, Obbligatissimo Servo

+ Eugenio, Arcivescovo di Sardi, Nunzio Apostolico .

Segreteria di Stato della Santa Sede, Sezione per i Rapporti con gli Stati – Archivio Storico, Fondo Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, 1918–1919, pos. 1343, fasc. 536, fol. 47r–48r.

Nr. 7791

29 Giugno 1918

Monsignore Preg.mo,

Ho ricevuto il suo rapporto n. [7022] col quale mi trasmetteva il consiglio che il Conte Hertling dava alla Santa Sede, di allacciare cioè relazioni diplomatiche con gli Stati balcanici, in particolare con la Rumania e Bulgaria, principiando dalla Rumania.

Questo suggerimento è piaciuto al S. Padre; ed io ebbi una conversazione in proposito col Principe Shika (sic!), che V. S. conosce, e che è amico personale del Re di Rumania, dicendogli in sostanza che se il Governo rumeno desiderava avere relazioni diplomatiche con la S. Sede, la sua domanda sarebbe accolta, mentre una simile domanda della Turchia e della Bulgaria era stata rimessa a tempi migliori, cioè dopo la guerra.

Io son persuaso che se una Rappresentanza diplomatica della S. Sede va a Bucarest, la Bulgaria ripeterà immediatamente la sua domanda, ed allora anche questa potrà essere accolta.

Il principe fu contentissimo della mia comunicazione, riconoscendo quanto utili sarebbero per la Rumania, specialmente nell'ora che volge, i rapporti diplomatici col Vaticano. Mi disse che ne avrebbe scritto subito al Re e mi ringraziò con effusione, dicendosi pieno di fiducia nel felice risultato.

V. S. trova qui unita la lettera del Principe al Re di Rumania; sarà sua cura di farla giungere per via sicura nelle mani di Sua Maestà. Unita ad una lettera di accompagnamento di V. S. e chiusa in una busta ai sigilli di cotesta Nunziatura, giova sperare che sarà rispettata dalla censura tedesca. Salutandola distintamente, mi confermo

Della S. V.

Aff.mo

Pietro Card. Gasparri

Archivio Segreto Vaticano, Fondo Archivio Nunziatura Monaco 342, fasc. 8, fol. 30r–31r.